

in pesniške tradicije postsymbolizma v slovenskem slovstvu; pravzaprav ji je že kar nasprotno.

Tako nam ostane spoznanje, da se prav ob poeziji absurda šele docela zavemo, kako se z njo končuje ena od tradicij slovenskega slovstva in kako s tem nastaja položaj, ko začenja to slovstvo iz objema tradicije drseti v na videz neznano, vendar navsezadnje vnaprej določeno smer, ki jo ponavadi zajemamo v pavšalni pojem avantgarde. Toda o tem, ali je ta obrat stran od tradicije dokončen ali pa samo stvar prehodnega časa, lahko več pove šele analiza ne le poezije, pripovedništva in dramatike absurda, temveč predvsem drugih, v pristnejšem pomenu besede avantgardnih slovstvenih oblik, ki so se pojavile na Slovenskem v zadnjem desetletju.

(Se nadaljuje)

BESEDA TUJIH AVTORJEV

SLOVO OD ELIT

Erwin K. Scheuch

Erwin K. Scheuch (rojen leta 1928) je profesor sociologije na univerzi v Kölnu, ustanovitelj Inštituta za primerjalna družbena raziskovanja in vodja Centralnega arhiva za empirične socialne raziskave v Zahodni Nemčiji.

Študiral je nacionalno ekonomijo in statistiko, nato sociologijo, etnologijo in psihologijo v ZDA. Kasneje se je izpopolnjeval na Massachusetts Institute of Technology v empirični sociologiji in študiju dokumentacijskih sistemov.

Scheuch je avtor številnih publikacij o metodologiji socialnega raziskovanja ter empirično socioloških študij o strukturah moči v sodobni družbi, o problemu prostega časa ipd.

Esej Slovo od elit je bil objavljen v zbirki Das 198. Jahrezent, ki je izšla konec leta 1969 v Hamburgu.

I

Domnevni obstoj elit postaja za mnoge že pohujšljiv. Še pred nekaj leti pa je bilo moderno tarnati o pomanjkanju »pravih« elit.

Pred manj kot desetimi leti je veljalo za vsakdanjo modrost tistih, ki so si prislužili označbo »intelektualci«, da so se pritoževali nad skromno kulturno, duhovno in človeško ravno tistih, ki so po kapitulaciji leta 1945 prevzeli vodilne položaje. Jezik takratnega zveznega kanclerja Adenauerja je novinarjem zahtevnih domačih časopisov dal priložnost, da so se čutili zvišene. V navadnem smislu visoko izobraženi zvezni kancler Kiesinger pa kaže, da obvladanje jezika še ničesar ne pove o ravni kakega politika.

Ralf Dahrendorf se lahko pritožuje, da so stanovanja nemških profesorjev pogosto zanemarjena, lahko pa bi dodali še neljubeznive opazke o njihovih ženah. Toda take ocene seveda prav ničesar ne povedo o znanstveni sposobnosti kakšne skupine. Nepomembne kritike vodilnih oseb in vodilnih skupin so pomembne le, kadar jih merimo z merilom »elit«.

Tako imenovani »establishment« kot elitni klub vodilnih oseb, je tarča moralnega zgražanja tistim, ki s sklicevanjem na navidezno nova merila oporekajo zakonitosti sedanjim vodilnim skupinam. Za vodenje naj bi kvalificirala višja zavest: SDS (organizacija radikalnih študentov) zahteva, naj bi bili subjektivni interesi razsvetljene manjšine objektivni interesi množic. Vodilne osebe, ki so na položajih samo zaradi svojega strokovnega znanja, so onemogočene kot »fahidoti«. Za vodenje so samo tisti, katerih različno dejavnost uravnava enotna teorija (diamat in histomat; neomarksizem; teozofija; tomizem; itd.). Platonova senca — pogosto več kot senca — pri sicer tako uporabnih potomcih buržoazije.

Zdaj je čas, ko se spleča z zaprašene knjižne police klasikov znova vzeti v roke Pareta in ga vprašati za svet. Navezujoč nanj, je v sedanjem času nastala tale poučna misel: »Revolucije in vstaje bodo izvedli najmanj privilegirani člani najbolj privilegiranih skupin.« (Revolutions are made by the least privileged members of the most privileged groups.) Nove elite oporekajo zakonitost vladajočim elitam; tipično je, da se sklicujejo na »množice«, katerih koristi naj bi zastopale ste nove elite. Če se bodo »množice« strinjale, bo nova elita nadomestila staro. Pri tem imajo veliko vlogo ideologije — kot npr. ideologija o zgodovinski vodilni vlogi partije. Nekoč so že na začetku sociološkega študija morali študentje to poznati kot »krožni model elit«.

Pareto je soodgovoren, da je beseda elita v sodobnem pomenu prodrla v različne zahodne jezike. Beseda »élite« je prvotno pomenila le blago največje kakovosti (dobesedno: izbrani del, ali »cvet«). Pozneje je postala pojem za družbene skupine, kot so deli vojske, ali plemstva. »Elita je izbor, najvrednejša manjšina«, piše danes v leksikonih. Že pri Paretu se je pomen besede premaknil od »izbor« na »privilegirani«. Od tod je samo še majhen korak do pomena »nasploh več vreden«, torej ne več vreden samo na omenjenem področju dejavnosti. »Družba oblikuje elite sama s svoje existenco in svojimi vzori«, piše v nekem sociološkem priročniku.

Morda je plemstvo kot skupina nekoč, v najboljših časih, res združevalo različne funkcije (da je bilo zgled po življenjskem slogu in dosežkih na različnih življenjskih področjih). Očitno je, da teh zahtev v visoko razviti družbi ne izpolnjuje nobena skupina; to je nemške sociologe nedavno spodbudilo, da znova razlikujejo različne vrste elit. »Moralne elite« naj bi bile skupine, ki v življenju drugim v zgled uresničujejo najvišje družbene vrednote; »funkcijska elita« pa naj bi nasprotno bila skupina, ki se posebej odlikuje po funkcijah. Vendar mnoge v javnosti zelo znane osebe niso niti zgled po svojem življenju niti pomembnih funkcijah: taki ljudje so preprosto »pomembni«. Vsaki vrsti »elite« naj bi ustrezala določena oblika nagrajevanja. Nagrada za moralne elite je spoštovanje, za funkcijske elite sta moč in denar, nagrada za pomembnost pa je, da odličnike ljudje poznajo.

Na videz je delitev na več vrst elit včasih zelo koristna. Na velike proslave naše republike povabijo pripadnike vseh treh »elit«. Ko sta zvezna predsednika, odhajajoči in novi, junija 1969 skupaj pripravila množičen

sprejem v gradu Augustusburg v Brühlu, sta se srečali »moralna elita«, ki so jo predstavljali »magnificence« in državni sekretarji, s funkcijskimi elitami, ki so jih predstavljali izbrani profesorji ter predsedniki frakcij in odborov v Bundestagu. Zvezni kancler Kiesinger je istega meseca na nekem praznovanju, posvečenem televiziji, spraval skupaj odličnike, kot je Udo Jürgens, s funkcijskimi elitami. Nekatera združenja z dolgoročnimi cilji skušajo ta, med seboj razpadli del elit, na svojih zasedanjih združiti v celoto. Organizirano prizadevanje pa potrjuje, kar skušajo razložiti avtorji delitve elit, da v Zvezni republiki Nemčiji ni nikakršne enotne »elite«.

In vendar se danes nekateri kar naprej pritožujejo čez »establishment«, ki naj bi imel najmočnejši vpliv v družbi. Redkokatera beseda je doživela tako velik mednarodni uspeh kot »establishment«. Beseda je do leta 1955 v angleščini pomenila samo »firma« ali »visoka cerkev«. Novinar Henri Fairlie jo je potem uporabil za zvezo vodilnih osebnosti na različnih življenjskih področjih. V Angliji vladajo takšne zveze in ne politične oblasti. Tako Fairlie kot kasneje tudi Anthony Sampson sta z besedo »establishment« označevala zvezo, mrežo odnosov med osebami istega kova. Kot absolventi enakih elitnih internatov in enakih elitnih koledžov naj bi bil establishment kasta enako mislečih v klubu brez formalnega članstva in brez formalnih pravil. Za tak pojav bi lahko uporabili pojem »elita« v današnjem pomenu. Uporaba besede establishment naj bi označila zastaranost in dvomljivo zakonitost elite. Vsebovala naj bi vrednostno sodbo o teh elitah.

Ta označba, ki so jo vrgli v svet novinarji, pa je omogočila, da je bila izrečena neka od tedaj neizgovorjena domneva. Tujka (oziroma potujčeno uporabljena beseda) dopušča, da jo uporabimo kot čarobno geslo. Celo v francoščini izrine angleški izraz preciznejšo besedo. V Parizu dajejo zdaj prednost besedi establishment pred starejšo formulo »la république des camarades«. In vendar ta uspeh ni dokaz za njeno natančnost, ampak zgolj za njeno privlačnost. Marsikdaj se je že pokazalo, da imajo zelo vidne osebe na vodilnih položajih samo omejeno moč. Pokazalo se je tudi, da je moč posameznikov različna — in verjetno so posamezniki celo resnično brez moči, da bi avtonomno odločali. To velja zlasti za osebe, ki so na vodilnih, toda ne posebno pomembnih položajih. Zahteva po establishmentu, delujočem kot zaprta kasta, rešuje tudi sicer nasprotno izkustvo o omejeni moči posameznikov in o povsod navzočih centrih moči.

Priseganje na establishment, ki sestoji iz oseb, ki imajo »končno« moč, zmanjšuje neko doslej prevladujočo obtožbo. Tako imenovana tehnokracija naj bi bila naslednica tradicionalne (in »resnične«) elite s kasto ljudi, ki jih v APO jeziku (jeziku zunaj parlamentarne opozicije) imenujejo »fahidioti«. Tehnokracija obenem vključuje nastajanje sistema oblasti, v katerem morajo človeške in individualne vrednote odstopiti svoje mesto brezosebneemu, toda popolnemu aparatu. Tak razvoj so v Zvezni republiki označevali z različnimi pojmi: kot birokratizacijo, kot elita zmožnih pa je bila sprememba izraza za modernizacijo naše družbe.

Ob koncu štiridesetih let je bila prav tako uspešna kakor danes beseda establishment označba menežer. Nekdanji marksist James Burnham je zaradi vedno večje razlike med lastnino produkcijskih sredstev kot pravno kategorijo in razpolagalno pravico, ki so jo pridobili nad lastnino menežerji, ki niso bili lastniki, sklepal, da je dotakratne elite zamenjal »režim mene-

žerjev«. Lastnina, s katero lastnik ne upravlja sam, daje samo še pravico do rente, ne pa tudi moči.

Establishment, tehnokrati, funkcijska elita, režim menežerjev: vse to so pojmi, ki označujejo spremembe v vodilnih skupinah v smislu »kročnega modela«. Na ključne položaje moči stopa namesto dosedanje elite nova skupina ljudi, sestavljena iz ljudi enotnega tipa. Različne menjajoče se oznake, zaklinjanja, prikazovanja naglašajo za značilnosti te nove elite njeno duhovno ozkost, hkrati pa sočasno tehnično učinkovitost. V primerjavi s prejšnjimi elitami manjka pri opisu nove vodilne skupine element vzornosti v človeškem pomenu.

V različnih opisih nastanka nove, sive vladajoče kaste, pa ostajajo predstave in vrednote v bistvu nespremenjene. »Novo« opisujejo kot poslabšanje, zlasti kot proces, ko se manjšajo izobrazba, človečnost in osebna odgovornost vodilnih ljudi. Za sociološko diagnozo je pomembno, da takšne obtožbe ali strah izražajo predvsem ljudje, ki so sicer na visokih položajih in so humanistično izobraženi.

Za takšne diagnoze pa je pomembno, da jih srečujemo v podlistkih in pri podlistkarskih sociologih. V vseh razvitih državah, predvsem pa v parlamentarnih demokracijah, je oblast denuncirana. »Hierarhija« je psovka, avtoriteta je danes sinonim za napako. Če bi bila zgodovinska izobrazba še tako izrazita, kot sicer ustreza naši tradiciji, in če bi kulturne elite svoje nezadovoljstvo izražale manj provincialno kot ga, potem bi to že moralo nekaj pomeniti.

Še bolj pomembno in konec koncev nenavadno pa je to, da se danes pravzaprav nihče ne čuti upravičenega, da bi javno priznal svojo moč. Pa vendar, kako velikanska so danes sredstva moči, ki so tehnično na voljo vodilnim skupinam! In, ali bi se obotavljali jih uporabiti, če bi kdo napadel nje same! To velja ne samo za parlamentarne demokracije, ampak tudi za diktature — vsaj v industrijsko razvitih deželah. Vodilne skupine v manj razvitih deželah reagirajo z mnogo bolj omejenimi sredstvi moči in zato še danes večidel razumno; primer za to je reakcija mehiških oblasti na načrte ekstremističnih mladinskih skupin o motenju olimpijskih iger. Značilno je tudi, da imajo navadne oblike zatiranja opozicije za protestne skupine v industrijskih družbah manjši pomen. Vendar pa v industrijskih družbah mnogo bolj umirjeno reakcijo razglašajo za izzivanje. Čim manj nasilja uporabljajo vodilne skupine proti tistim, ki jih napadajo, tem močnejši je vsesplošen protest proti vladi.

S te strani je mednarodna denunciacija oblasti samo posledica tega, da se vodilne skupine ne čutijo več moralno opravičene (ali dovolj zagledane vase), da bi uporabile svojo moč. Obtožbe hierarhij ali establishmenta nakazujejo, da je treba napade zelo natančno usmeriti, da bi bil protest proti osebni oblasti in tudi proti avtonomnemu uporabljanju moči posameznih vodilnih skupin močnejši.

II

Kdo naj bi torej bil član elit in kje bi lahko bila ta moč ustoličena? V visoko razviti industrijski družbi je na to vprašanje empirično mnogo težje odgovoriti kakor pa v starih, visoko razvitih kulturah. In vendar so osnove in sredstva moči mnogo mogočnejše kot poprej. Razen ene izjeme avtonomno

razpolaganje z močjo ni mogoče. Moč, da samostojno odločijo svetovno vojno ali splošno gospodarsko krizo, je v velikih državah dana le majhnemu številu oseb. Vendar, če bi te osebe svojo moč res uporabile — tako, kot so jo uporabili diktatorji v tem stoletju, v nasprotju z nasveti in pogosto kljub nasprotovanju svoje okolice — bi to brez dvoma razglasili za »ilegalno uporabo moči. To bi bila neke vrste delinkvenca, podobno, kot če bi kriminalci s sabotažo ohromili delovanje tovarn ali tehniziranih mest. Za strukturo industrijske družbe so to izjemne okoliščine, ki kažejo na možnosti samouničenja sistema, o funkcioniranju sistema pa ne povedo ničesar.

Iste osebe — kot na primer predsednik ZDA — ki nas lahko pahnejo v katastrofe, so v vsakdanjem boju za moč med osebami ali skupinami pogosto brez moči. Ameriški predsednik Johnson bi bil ZDA sicer lahko zapletel v vojaški spopad s Severnim Vietnamom, vendar ni mogel doseči, da bi bil sprejet zakon o uničenju podgan v črnskih slumih. Še manj se mu je posrečila temeljita sanacija ameriških mest. Majhna vodilna skupina v SZ je sicer dosegla zasedbo ČSSR, ne more pa izvesti resnične gospodarske reforme.

Da bi razumeli delovanje industrijskih družb, je pametno razlikovati med dvema pojavnima oblikama moči: med vplivom na življenjske razmere skupin in neposrednim vplivom na usodo posameznih oseb ali skupin. Zdi se, da je za industrijske družbe značilno, da se možnost spreminjanja življenjskih razmer in vplivanja na dogajanje znotraj danih možnosti zelo redko ujemata.

Zlasti druga, nekako vsakdanja pojavná oblika moči je postala zelo nepregledna. Opazovalci s poklicno oznako »politologi« ji posvečajo malo pozornosti, ker vplivi te vrste ne povzročajo strukturalnih sprememb. S stališča koristi posameznega državljana pa gre prav tako za izraz moči kakor pri vplivanju na strukturne možnosti. Pravzaprav je edina oblika, v kateri se izraža moč. Prav ta oblika pa ne ustreza zgodovinskim prejšnjim in prav tako ne trenutno najbolj priljubljenim geslom. Mnogo primerov je, ki dokazujejo, da so za usodo države soodgovorni ljudje v vsakdanjem boju proti lokalnim oblastnikom, posameznim birokratom na odgovornih položajih ali proti dobro organiziranim klikam brez moči. Vsakdanja moč je tako razširjena, da v glavnem vpliva le na zelo majhno področje življenja in ni povezana s kontrolo lastnih življenjskih možnosti. To pa je že neposreden izraz novega strukturnega načela.

Načelo vedno večje delitve dela določa tudi strukturo moči in vpliva. Vedno večja delitev dela pa je s svoje strani prilagoditev na kompleksnost postavljenih nalog. Za strukturo vodilnih skupin in organizacijo vpliva je pri tem odločilno izpostavljeno povečanje kompleksnosti informacij, ki jih vključuje vsaka odločitev. Čim več je elementov okolja, ki jih je mogoče spoznati na podlagi starega mišljenja, tem bolj je mogoče, da posamezna oseba še v celoti nadzoruje proces odločanja. S prevedbo tradicionalnih domnev v probleme informacije se nujno podre tudi takšna kontrola. Kontrola se reducira samo še na simbolično splošno odgovornost ali na sistem sodelovanja.

Spreminjanje narave v vodilnih skupinah postane razumljivo na kibernetičnem modelu. Čim bolj komplicirana sta družba in njen sistem odločanja, tem večja je obremenjenost posameznika z informacijami (information overload), če naj ima kontrolo nad več področji odločanja. Ta posebnost se izraža

celo v diktaturah: niti tak diktator kakor Hitler ni mogel vedno in neposredno zagotoviti svoji volji trajno veljavo. V parlamentarni demokraciji ali politični diktaturi industrijske družbe lahko posameznik vpliva le na omejeno število odločitev. Čim višji je položaj vodilne osebe in čim širša so njena pooblastila, tem bolj je navezana na sodelavce in na ustanove, ki uravnavajo vsakdanje življenje (npr. učinkovitost poštnega sistema; brez korupcije). V industrijski družbi lahko posameznik izraža svojo moč neposredno samo zelo selektivno.

Vedno, kadar »končno« odločajoče osebe ne morejo z gotovostjo trditi, da lahko same presodijo okoliščine ali da lahko same natančno napovejo usodo odločitve, mora biti odločitev organizirana z delitvijo dela. To je zlasti očitno v gospodarstvu, kjer se je odločanje na posameznih stopnjah formaliziralo. Najbolj skrajna oblika je ločitev linije (pristojnost ukazovanja in odgovornost) in štaba (pristojnost za presojo stanja v okviru pooblastil, ki jih daje linija). Delegiranje odločitev pa gre mnogo dlje. Za koliko odločitev ima oseba, ki jih podpisuje in je formalno na višjem položaju, tudi svoje lastno mnenje? Razumljivo je, da je lahko kdo na višjem položaju pozoren predvsem na ozko področje, zanemarija pa druga področja. Če se oseba z veliko močjo noče zadovoljiti s simbolično funkcijo, ima na izbiro le tole: 1. vrsto občasne kontrole sodelavcev in partnerjev; 2. poskus, da se s personalno politiko v nekem smislu razmnoži, in 3. da odloča na omejenem področju. V istem zaporedju narašča tudi učinkovitost posameznih izbir.

Tisti, ki so že bili na visokih formalnih položajih, so spoznali, da morajo ostati anonimni ne samo izrazi vsakdanje moči, ampak tudi vpliv na poglavitne odločitve (to je odločitve, ki določajo nadaljnje odločitve ali spreminjajo življenjske možnosti). Anonimnost omogoča, da se prenese nadzor vedenja na celoten krog, ki je sodeloval pri odločitvi. Če je takšna kontrola učinkovita, potem odpade tudi osebna odgovornost za uspehe in neuspehe. Sistem odločanja v odborih je institucionalizirana neodgovornost in reakcija na to je spet pripisovanje namišljene odgovornosti. Ta sistem je v SZ zelo dobro izoblikovan in omogoča, da so velikih neuspehov krivi le posamezniki.

V tem procesu, ki je samo reakcija na spremenjeno naravo postavljenih nalog, postajajo »mogočnejši iz druge linije« kot kategorija vedno bolj mogočni. Ustrežno temu uresničujejo oblast vedno bolj posamezniki in skupine s skromnim socialnim položajem. In mnoge ugledne in bogate osebe so skoraj brez moči. Večina resnično vplivnih ali mogočnih oseb je hkrati prizadeta zaradi izvajanja oblasti drugih. Moč je celo v kompleksnih družbah odvisna predvsem od posebnih okoliščin.

V skladu s tem je izražanje moči varljivo. To velja za vsakdanjo moč kakor tudi za tako imenovane poglavitne odločitve. Izjema od tega pravila pa je samo delikventna (in zato neponovljiva ali le omejeno ponovljiva!) zloraba moči. Sindikalni funkcionar se lahko odpove vsem sindikalnim sredstvom delovanja, če mu politična organizacija zagotovi podporo za določen socialnopolitični zakon; industrijska zveza lahko tolerira ta socialnopolitični zakon zaradi obljub politične skupine, davčnih olajšav pri odpisih in pri tujih investicijah; in politična skupina F lahko potem v povezavi s politično skupino C kupi v takem zakonu vprašanja, ki se nanašajo na soodločanje. Takšna krožna trgovina je posebno pogosta med posamezniki: A pomaga B-ju, da ta lahko X-u priskrbi kakšno zanimivo delovno mesto. Zato pa B pozneje pomaga A-ju pri zagovarjanju njegovega proračuna. Ali pa

A pomaga B-ju, da je kakšno njegovo naročilo hitro urejeno, zato pa B poskrbi, da C, ki je podobno zadolžen pri B-ju, priskrbi A-ju kakšno pomembno informacijo. Čeprav dobimo vtis, da v taki menjavi uslug nastopajo posamezniki z individualnimi razpoložljivimi pravicami, gre vendarle za posredne odnose med različnimi vplivnimi sferami. Nobena empirična raziskava odločanja ni potrdila konspiracijske teze ali domneve, o nekem »končno« odločilnem izvoru moči.

Pri današnjem stanju empiričnih raziskav še ni rešeno, kakšno težo imajo različni izvori moči. Uspeh pri pridobivanju volilnih glasov, velik konto likvidnih sredstev (!), kontrola nad velikim proračunom (mnogokrat so taka sredstva na voljo samo bogatim ljudem!), kontrola nad prestižnimi simboli, razpolaganje z zaposlitvami, kontrola nad produkcijskimi sredstvi, resničen ali domneven vpliv na javno mnenje, kontrola nad državnimi sredstvi prisile in ne nazadnje strokovno znanje; vse to so osnove za medsebojne usluge. V skladu s »privzgojeno« tradicionalno nemško gospodarsko nezaupljivostjo je, da imajo taki menjalni posli že s tem pejorativno oznako. Pri nas ocenjujemo kot pravične in zakonite le tiste odločitve, ki so nastale z uporabo nadosebnih meril. V resnici pa gre za nasprotno. Menjalni sistem lahko označimo kot korumpiran edino tedaj, če bi bil namen uveljaviti osebne koristi. Vendar to ni združljivo z dolgoročnim sodelovanjem med partnerji z različnim odnosom do sistema.

V industrijskih družbah je moč organizirana v obliki mreže. V skladu s kibernetičnim modelom je empirično komaj mogoče določiti meje med močjo in splošno nemočjo. Kljub temu je samo po sebi razumljivo, da je v funkcionalno visoko diferenciranih družbah moč, normativna in resnična, porazdeljena zelo neenakomerno. Struktura politike celo zahteva določeno koncentracijo moči zaradi splošne neenakosti. Koncentracija ima navadno obliko »velike koalicije« med vodilnimi skupinami različnih področij. Takšno koncentracijo navadno ocenjujejo kot sorazmerno neproblematično, če je nastala na temelju kakšne zakonite vodilne ideje ali resnične potrebe celotnega sistema. V sodobnosti sta komunizem in ekstremni nacionalizem primera takih vodilnih idej.

Če ne preti noben neposreden spopad med sistemi ali kriza, potem se v visoko industrializiranih družbah lahko takšne vodilne ideje razkroje. V normalnih okoliščinah so lahko večinski interesi samo na silo povezani z določenim prednostnim ciljem. Porazdelitev moči postaja difuznejša in vsaka koncentracija zgublja zakonitost, in to tem bolj, čim bolj so vodilne skupine uspešne v organizaciji socialnega sistema. To je lahko videti kot proces razkroja ali pa gre resnično za tak proces. Ugotovitev je manj pomembna kot pa napoved, da tak proces razkroja sam po sebi ne oblikuje nasprotne elite v skladu s krožnim modelom. Takšnih poskusov ni treba zatirati s silo, ampak propadejo sami od sebe, ker ne dobijo splošne podpore.

Prav v teh dneh mnogo govore o nemiru med skupinami visoko izobraženih, ki pa nimajo nikakršne praktično-tehnične izobrazbe, gre torej za »izobrazbo« v starem nemškem pomenu. Eno takih znamenj je upor podlistkov in kulturnih rubrik proti gospodarskim rubrikam množičnih občil. Drugo tako znamenje pa je karneval protestov v kulturnih strokah (sem sodi tudi sociologija frankfurtske šole). Te skupine, za katere je označba intelektualci čisto primerna, so utemeljeno hipotezo o lastni nepotrebnosti preoblikovale v obtoževanje resničnosti.

Ta denunciacija je lahko resignacija elit; posebno pri meščanski mladini pa se kaže predvsem kot zahteva po oblasti »izobraženih« v nasprotju s strokovno kvalificiranim oziroma funkcionalno utemeljenim vodenjem. Kot so že nekateri pripomnili, je to reakcionarna vstaja, ki jo lahko primerjamo z zadnjim poskusom duhovniške kaste, da bi proti osamosvojitvi tehnično-znanstvene-trgovske inteligence postavili nekakšno transcendentno utemeljeno upravljanje. Če bi bil tak poskus, proti vsej logiki sistema, pri nas uspešen, bi to nujno spravilo na vrh diktaturo skupin z imanentno teologijo. Takšna skupina bi se znašla potem v enakem položaju kakor KP SZ. Te vrste strankarska elita bi si morala zastaviti vprašanje, čemu naj bi pravzaprav bila funkcionalno nujna, saj je vendar jasno, da je za organizacijo armade, gospodarstva, upravljanja in zasebnega življenja nepotrebna. Tem bolj odveč, čim bolj bi se krepila zahteva po moči, pa če bi jo še tako prikrivali. Funkcionalno pomembne skupine takšne zahteve po moči ne potrebujejo.

III

Resničnih sprememb v strukturi vodilnih skupin ni mogoče razumeti z nikakršno redukcijo. Vsak poskus, da bi spremembe, ki se dogajajo že od tridesetih let sem, razumeli kot nadomeščanje do tedaj vladajoče skupine z neko novo skupino, je zmoten. Resničnosti bolj ustreza pojmovanje, da so oblast ožjih elit nadomestile razširjene vodilne skupine. Ta proces bi lahko pretrgali edinole ideološki jurišni odredi, ki bi s silo prevzeli položaje. Vendar ni zanesljivo, če bi centralizacija nasilja lahko postala trajen sistem.

Prava slabost sedanjega sistema je njegova učinkovitost v zadovoljevanju potreb in pri reševanju nalog v prihodnosti. Ta zmogljivost povzroča, vsaj srednjeročno, vsesplošne proteste. Ko so nekateri nemški sociologi v šestdesetih letih bili mnenja, da »elita« zaradi svoje učinkovitosti (ker spričo na zunaj heterogene narave organiziranja komaj omogoča homogenost elite!) ne bo povečevala napetosti, ki so nujno povezane z neenakomerno razporeditvijo moči, so spregledali izzivanje učinkovitosti. Bodisi da je nadrejenost položaja nekaterih utemeljena transcendentno, tradicionalno ali da temelji na monopolu sile, vedno deluje na ljudi v podrejenih položajih psihično razbremenilno. Če pa je nadrejeni položaj utemeljen z osebno premočjo, je za osebe druge in tretje stopnje priznavanje večje učinkovitosti nadrejenega isto kakor obtoževanje svoje lastne neučinkovitosti.

Ta mehanizem so že več kot pred enim desetletjem pokazale raziskave socialnega razslojevanja v družbah, ki razglašajo ideal enakosti. V ZDA so takrat poudarjali, da ima vsakdo, ne glede na razlike v začetni poziciji — vendarle v načelu enako možnost priti na najvišje položaje. Res je v ZDA večji odstotek kot v drugih družbah takih ljudi, ki so premagali velike socialne razdalje. V taki družbi mora posameznik, ki kljub visoki motivaciji ni dosegel višjega družbenega statusa, neuspeh pripisati svoji osebni nezmožnosti. Nasprotno pa v francoski družbi (in objektivno v kateri koli drugi deželi, v kateri je stopnja mobilnosti visoka) prevladuje prepričanje, da družbeni položaj posameznika določa njegova izhodiščna pozicija, in tako lahko posameznik za neustrezen socialni položaj obtožuje »družbo«. V družbenem sistemu, ki ga označujejo kot odprtega, ima neuspešen vzpon v družbi za posledico osebno krizo; v zaprti družbi pa ima tak neuspeh za posledico nezadovoljstvo, ki se lahko kaže tudi kot politična opozicija.

V zahodnih in vzhodnih industrijskih družbah so možnosti za družbeni vzpon vedno večje. En vzrok za to je, da se število višjih položajev povečuje hitreje kot v pravilnem sorazmerju, drugi vzrok pa so spremembe v sistemu izobraževanja. Znamenja socialnega položaja pri hkratno nizki življenjski ravni se v »vzhodnih« družbah kažejo v povečani stopnji osebne dezorganizacije (slaba delovna morala, tatvine, pijanstvo). Otroci buržoazije v »zahodnih« industrijskih družbah kažejo, da so kot obrambno strategijo izoblikovali neke vrste kombinacijo med osebnostno dekadenco in pojasnjevanjem le-te kot »krivdo« družbe. Strah pred neuspehom ali pritisk, da bi neuspeh pojasnili brez škode za osebno popolnost, je tem večji, čim bolj je očitna učinkovitost institucij ali oseb. Pogled v prihodnost: čim bolj se bo povečevala učinkovitost pripadnikov vodilnih skupin, tem bolj se bo povečevala agresivnost obrambne strategije tistih, ki so se kljub ugodnim začetkom izkazali kot nesposobni. Že zato, da bi utrdili samospoštovanje, bodo taki zahtevali odpravo vseh ustanov, ki dokazujejo njihovo nesposobnost.

Osebe, ki so danes na vodilnih položajih, seveda na te položaje niso prišle samo zaradi svoje učinkovitosti. Boljša družina, dobri osebni odnosi, pokroviteljstvo stranke — to so pogoji, ki ne ustvarjajo samo prednost pri tekmovanju, ampak lahko v posameznih primerih celo nadomestijo pomanjkanje sposobnosti. Potemtakem je verjetno, da so v Zvezni republiki in v ZDA (vsaj v primeri z Veliko Britanijo) na večini vodilnih položajev osebe, katerih učinkovitost morda zadostuje za položaj, ne pa za nadpoprečno učinkovitost. »Iščemo nadpoprečno poprečnost«, je dejal eden izmed najpomembnejših nemških posrednikov »top managementa«.

Naraščajoča kritika učinkovitosti vodilnih oseb ali sploh nima mere ali pa jemlje za raven absolutno popolnost. Seveda pa v sedemdesetih letih vedno ostrejša tekmovanja med nekaterimi državami na svetu ne opravičujejo, da bi sedanjo učinkovitost lahko ocenili kot zadostno. Za takšne naloge gotovo ne. Za naloge v prihodnosti je potrebno izboljšati izobraževalni sistem in smotno organizirati napredovanje. Stari sistem, da posamezni član vodilne skupine izbere kandidata za naslednika, nima za posledico samo velikanske človeške stroške, ampak tudi omejeno učinkovitost.

Nujno potrebne reforme se skladajo z zahtevo, ki jo označujemo kot zahtevo po »demokraciji«. Če bo to imelo za posledico ali če bodo filozofi vzgoje, kot von Hentig, to zahtevo razumeli kot zmanjšanje pritiska za učinkovitost ali prebujanje zavesti o vsem in o ničemer, je to recept za bankrot. Druga reakcija na to zahtevo pa je ustanavljanje namišljeno elitnih univerz. Če so take stare zamisli, ki so sicer bile nekoč uspešne (kot pri Napoleonu I) izvedljive tudi danes, je dvomljivo. Izkušnje z ustanavljanjem novih univerz v Angliji in v ZDA kažejo nasprotno. Mnogo uspešneje bi bilo, če bi na današnjih univerzah izobraževali po talentih — nekaj podobnega, kot je program študija za »honors-students (posebno uspešne študente) na univerzah, kot npr. v Harvardu.

Najmanj, kar lahko rečemo, je, da ni zagotovila, da bi v prihodnjih desetih letih na univerzah v Zvezni republiki lahko uresničili tak program. Tudi če zakoni o visokem šolstvu, podobni novemu berlinskemu zakonu ali zakonu, predlaganemu za Hessen, ne bi spremenili univerz v nekakšen zelo drag perpetuum mobile, celo v tem primeru so možnosti, da bi bilo mogoče uresničiti reforme, ki imajo za cilj zvečanje učinkovitosti, precej majhne. Bodi kakor koli! Vsekakor je vprašanje, ali lahko opravičimo načelo, da so

učenci od šestega do 26 leta zunaj praktične dejavnosti. To vsekakor ne spodbuja oblikovanja močne osebnosti s čutom za resničnost. In ta sistem bo v prihodnje še pospeševal patološko oblikovanje osebnosti, če bo naraščujoča življenjska raven družin iz srednjih družbenih slojev omogočala, da se bo tudi ta mladina nehala ukvarjati z gospodarskimi vprašanji.

Vodilni ljudje naj bi se v prihodnosti šolali po sistemu, ki bi bil morda podoben sovjetskemu načelu politehnične izobrazbe. Gospodarstvo in oblasti bodo nujno morali obetajoče mlade študente na univerzah izobraževati še po posebnem programu, ki bo vseboval poklicno delo in znanstveni študij. To pa zahteva, da se preprečijo načrti nemških sindikatov o soodločanju v njihovi sedanji obliki. V velikih podjetjih prav gotovo ne bo več lastnina zadostna podlaga za pravico odločanja. Vendar, če bi si v oblastnih organih in v podjetjih privoščili take, samo ideološko utemeljene spremembe, kot jih npr. von Hentig priporoča za univerze, potem nima nobenega pomena več razmišljati o povečevanju konkurenčne sposobnosti. Po tem lahko mirno pustimo talent na »reformiranih« univerzah; to bi bilo vsaj bolj zabavno.

Napovedati, kakšen po razvoj v sedemdesetih letih, res ni mogoče, ker je sistem immanentno načelo povečevanja učinkovitosti dvomljive vrednosti. Skupine, katerih funkcionalni pomen je bilo vprašanje, dosledno poskušajo proti tistim, ki so se kvalificirale s svojo učinkovitostjo, dobiti nov temelj, s katerim bi si zagotovile izboljšanje svojega socialnega položaja. Takšna podlaga naj bi bila »zavest«. Kulturno-revolucijska trenja v zahodnih industrijskih družbah so dokaj prozoren poskus, da bi namesto sedanjih heterogenih skupin, ki so se uveljavile z učinkovitostjo, prišla na oblast elita v starem pomenu. Samo na prvi pogled je videti čudno, da prav potomci buržoazije — ob večji ali manjši dobrohotnosti svojih staršev — propagirajo neke vrste eklektični marksizem. Toda to je najpreprostejša oblika v razglašanju primata politike nad vsemi področji življenja. Politika v tem smislu pomeni religijo brez boga in politična teorija neko ponotranjeno teologijo v službi panteistične kvalitete, imenovane »racionalnost«.

Če so ti poskusi intelektualno še tako malo vredni, vsaj če jih primerjamo s spisi klasikov socializma in neosocializma, so vendarle znamenje sprememb v stvarnosti. Še danes je v sociologiji navada, da določenemu družbenemu sistemu pripisujemo določeno strukturo vodilnih skupin. Takšna skladnost je bila za stare sisteme upravičena. Primer za to je odnos med namakalnimi kulturami in despotizmom. Za visoko diferencirane industrijske družbe pa je vprašanje, če ni mogoče več organizacijskih oblik odločanja. Ali je res nujno, da imajo v odprti in bolj v porabo kakor nacionalno moč usmerjeni družbi vodilno vlogo skupine z veliko učinkovitostjo?

Kaže, da je industrijsko družbo mogoče organizirati po sistemu pluralizma vodilnih skupin in po totalitarnem sistemu. Optimistično prepričanje, da se v državah vzhodnega bloka sporedno s postopnim reševanjem problemov preskrbe sprostijo tudi politično vodenje do nekakšne napol svobodne družbe, je danes mogoče sprejeti le kot napoved za zelo oddaljeno prihodnost. Za obdobje ene generacije ali več pa kaže, da sta organizacijska oblika vladanja in posvetni razvoj družbe popolnoma ločena. Iz tega so »levi« totalitaristi naredili tudi načelo: šele če je vse človeštvo na poti v socializem, lahko govorimo o odmiranju države; vse do tedaj pa »obstaja država kot instrument za zatiranje nasprotnikov«, pojasnjuje Hans G. Helms. Seveda je

osvojitve oblasti in totalitarizem mogoče organizirati tudi z »desne«, ne da bi pri tem porušili učinkovitost visoko diferencirane industrijske družbe.

Vodilne skupine v industrijskih družbah s sistemom parlamentarne oblasti so nedvomno brez posebnega sijaja. Prav v Zvezni republiki in v ZDA je njihov življenjski slog le malo nad srednjim slojem prebivalstva. Reprezentativne so skupine in posamezniki, ki so za razvoj teh družb nepomembni, in prav gotovo se v teh družbah ne krijeta izobrazba in moč. Kdor meni, da je tako stanje treba kritizirati in da je dolgoročno nesprejemljivo, je po svojih nazorih bližji izvajanjem Tocquevilla kot pa kulturni kritiki nemških podlistkov. Za špekulacije o razvoju v sedemdesetih letih je tako vrednotenje vendarle precej brez pomena. Pomembno je, koliko je tak sistem občutljiv za napad političnih kondotierov — pa naj se ti danes imenujejo nacionalistična ali »kritična« inteligenca. S poudarjanjem funkcionalnosti nismo zakrili položaja politične oblasti. To vprašanje se zastavlja vedno jasneje — čeprav lahko za primer navedemo, da ga je postavljajl že Nietzsche — kot verjetno najpomembnejši problem modernih industrijskih družb v sedemdesetih letih.

Ni izključeno, da bi si oblast pridobile parazitske skupine s sklicevanjem na moderne ekvivalente poslednjih obljub. Ne razvoj sam po sebi, merila osebnega izbora ne zagotavljajo sedanjim vodilnim skupinam, da bi se lahko upirale dobro organiziranim poskusom te vrste. Značilno nemško veselje zaradi propada v slogu Wagnerjevih oper, v podlistkih in v kulturnih ustanovah, bi tak potek dogodkov še olajšalo. Vodilne skupine so čisto zbegane, ker se njihovi, v proizvodnjo usmerjeni etiki, vedno bolj upira na porabo usmerjena morala. V tem najdejo sodobni politični kondotieri skupen jezik celo z večino prebivalstva in v tem je možnost dolgoročne osamljenosti sedanjih vodilnih skupin.

Kaže, da so elite v smislu zaprtih skupin z razvojem visokodiferenciranih industrijskih družb in splošnim povečanjem pomenoznanstvenega in pragmatičnega mišljenja izumrle. Funkcionalnega narava v ožjem pomenu pravzaprav nimajo več. Zato je nastal v teh družbah dvojni vakuum: manjkata splošni sistem vrednot in takšna vplivna skupina, ki bi jo bilo mogoče identificirati. Zelo dolgoročno pomanjkanje teh elementov stare družbe morda ne bomo pogrešali, danes pa jih še. K temu sodi še poskus, kako v sistemu tako razširjene razdelitve moči organizirati neko centralno oblast. Tudi če si jo izbojujejo politični kondotieri, ima oblast celo v totalitarnih političnih sistemih lahko le obliko sožitja: kontrole vladnega aparata s parazitskimi elitami in privilegiranim položajem tehnične inteligence. To lahko traja le toliko časa, dokler med tema dvema komponentama ni konkurence.

»Demokratizacija« je danes tema javne diskusije v vodilnih skupinah. Omogočanje sodelovanja vedno večjim delom prebivalstva je uresničitev splošne zahteve po večji demokraciji. Diskusijo spremlja trditev, da je tudi v parlamentarnih demokracijah oblast skoraj totalitarna. Napačno bi bilo, če bi to diskusijo razumeli kot centralno vprašanje družbene politike v sedemdesetih letih, saj je vendar samo nejasna mešanica nekega načela, ki so mu dolgo verjeli, in napačnega dojemanja dejstev. Osrednje vprašanje je porazdelitev moči na različne skupine, občutljivost mreže vpliva za napade nefunkcionalnih starih elit, in zaradi tega, ne zaradi kakega sistema iminentnega razvoja, ni zanesljivo, če bodo v sedemdesetih letih visoko diferencirane industrijske družbe tudi ostale svobodne družbe.

Prev. B. K.